

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Феномен глобалізації неодноразово опинявся в центрі уваги дослідників, оскільки інтеграція націй в загальносвітову систему відбувається повсюдно. У першу чергу розгляду підлягала економічна глобалізація та пов'язані з нею трансформації світової економіки. Також здійснювали аналіз глобалізації в контексті соціально-філософського дискурсу. Відкритим залишається питання впливу глобалізаційних процесів на розвиток національних культур. Особливу зацікавленість викликає взаємозв'язок глобалізації та інтенсивний рух постколоніальних літератур.

Взаємозв'язок та взаємовпливи національних культур в епоху глобалізації досліджували такі автори, як Е. Саїд («Культура і імперіалізм», Гуманізм і демократична критика»), Бхагваті Д. («В захисту глобалізації»), Бен-Хабіб С. («Притязання культури. Рівність і різноманітність в глобальну епоху»), Грицак Я. («Куди рухається світ») та інші. Дослідники прагнуть виявити механізми впливу глобалізаційних чинників на динаміку розвитку культури та наголосити на позитивній природі інтеграційних процесів.

Мета і завдання статті – виокремити специфічні особливості глобалізації як незмінного компонента в геополітичному конструюванні та визначити вплив інтеграційних процесів на розвиток світового літературного простору.

XX століття позначилося відчутним зсувом «від системи націй-держав з окремими осередками національних культур до глобального світового простору» (М. Глостанова). Модель національної держави внаслідок глобалізаційних процесів не була зруйнована, однак відмітно посилювалися політичні, економічні, соціальні та культурні міжнародні зв'язки. Поглиблення міждержавних контактів спостерігалося протягом усього існування людської спільноти. За образним висловом Е. Саїда, змішання, адюльтер, нечистоти, суміші лежать «в самому серці ідеї сучасності». Однак попередній інтеграційний досвід не відрізнявся всеохопністю та інтенсивністю. Глобалізація XX століття постає як «останній (...) прояв п'ятисотрічного процесу модернізації або вестернізації в її так званій ринковій стадії» [12; 13].

Тривалий час світові інтелектуали порівнювали глобалізацію із соціальною катастрофою, що неодмінно призведе до знищення культурного розмаїття та світової індивідуальності – індійського в Індії, французького у Франції тощо. Показовим є дискусійний досвід польської спільноти щодо переваг та можливих загроз глобалізації, актуалізований вступом до ЄС у 2004 році. Напередодні референдуму «було відновлено призабуту риторику боротьби з чужоземністю», обговорювалися наслідки інтеграційних процесів для польської культури, що опинялася перед «реальною загрозою розчинитися в чужому морі, щонайменше – втратити самобутність». Єжи Єдліцький присвятив есей «Національні периферії Європейської цивілізації» «цивілізаційним і культурним викликам, перед якими опинилася (і не вперше) Польща, та болісному питанню цивілізаційної відсталості». Глобалізаційні процеси, на думку польського історика, не є загрозою. Навпаки, вони мають посприяти збереженню «культурної спадщини та ієрархії цінностей» [2, с. 336].

Негативне сприйняття міжнародної інтеграції було багато в чому обумовлено стрімким розповсюдженням американського ринку, символом якого стали такі явища, як «всесвітній тріумф «Найк», «Геп» і Ем-Ті-Ві, перетворення планети Земля в Мак-Світ, світ «Макдональдс» (С. Русді). Панування американізованої масової продукції викликали побоювання щодо можливого «знеособлення» національних культур і перетворення їх на уніфіковану за американським шаблоном «штамповану маску» [1].

Сьогодні дослідники наголошують на поверховості «ідентифікації процесу глобалізації з вадами масової культури» та помилковості зведення феномену глобалізації до «гомогенізації культури чи панування однієї моделі над іншими» (А. Ф'ют). Свідченням цього виступають зміни глобалізаційних векторів, а саме: зменшення ваги США та переможна хода азіатських (частково східноєвропейських) країн. Переміни фіксуються як на рівні поважних наукових часописів, так і в художній белетристиці. Приміром, у романі вітчизняної авторки Марини Гримич «Second life» «молодий, нахабний східноєвропейець» / українець завойовує США, спостерігаючи при цьому незворотні зміни американського ландшафту: «(...) тепер Дейвова країна (Америка – С.Є.) належить молодим азіатським хлопцям і дівчатам, які завзято визнали її за свою й амбіційно намагаються зайняти найкращі місця в її соціальній ієрархії» [5].

Геополітичні зміни спонукають до роздумів щодо парадоксальності сучасного функціонування глобалізаційних процесів. З одного боку, спільним для більшості національно визначених культур є прагнення до «незалежності, впливу й панування» (Е. Саїд). Мова йде про повсюдну «подиву гідну живучість» (Я. Грицак) традицій і старих цінностей, що дозволяє припустити ілюзорність створення «одного великого «Мак Світу» (Я. Грицак). Відчутними стають «цивілізаційні різниці», що заважають поширенню «універсальної конвергенції» (Я. Грицак). Принципового значення запит на відмінність та самобутність набуває в країнах з імперсько-колоніальним досвідом. З іншого боку, зростає усвідомлення «чужеродності гібридності історичного й культурного досвідів, їхньої дотичності до багатьох, часто суперечливих досвідів і царин» [10, с. 51].

Теперішні нації-держави не випадає розглядати як утворення виключно унітарні, монолітні чи автономні, оскільки зовнішні елементи відігравали і відіграють значну роль у процесі їх формування. Приміром, Е. Саїд у роботі «Культура й імперіалізм» акцентує увагу на вагомості імперського компонента в модерній історії постколоніальних країн: «Хто в теперішній Індії або Алжирі може упевнено відділити британський або французький компонент минулого від реалій сьогодення? Хто в Британії або Франції може чітко окреслити британський Лондон чи французький Париж, що не знали впливу Індії або Алжиру?» [10, с. 51]. Формування імперського історичного та культурного досвіду пов'язано з трансформацією складників «локальних – етнічних – смислових універсумів». В. Малахов наголошує на значущості «всіх етнічних елементів, що входять до складу російського культурного універсуму»: «Формирование российской культуры происходило во многом сходным образом с формированием культур других стран с имперской и постимперской историей. Быть может, вместо постоянного подчеркивания отечественной специфики было бы продуктивнее обратиться к сопоставлению российского социокультурного опыта с опытом Великобритании, Австрии и Турции» [7, с. 62].

Глобалізація виявляється незмінним супровідним компонентом у геополітичному конструюванні. Справедливо відзначають, що інтегрування національної держави в транснаціональний контекст незрідка супроводжується своєрідним ізоляціонізмом. «Шляхетне» відмежування ґрунтується на постійній акцентуації самотності нації та спробі «перетворення самих себе в екзотичний об'єкт» (В. Малахов). Подібні явища культивуються в політичних та інтелектуальних колах сучасної Росії, зусиллями яких прагнуть відродити «фантазм на ім'я «острів Росія»: «В настоящий момент в нашей официальной риторике сосуществуют два дискурса – дискурс интеграции (в мировую цивилизацию) и дискурс уникальности (Россия как цивилизация). До тех пор, пока бюрократическому классу и обслуживающим его сочинителям это кажется выгодным, они говорят о России как неотъемлемой части христианского культурного ареала и, соответственно, как части Европы. Как только они сталкиваются с ситуацией, когда сравнение России с Западом получается не в нашу пользу, активизируется арсенал самобытности – с «православием» и «соборностью» как разящим орудием» [7, с. 65].

Глобалізаційні процеси також сприяють поширенню таких егоїстичних й вузьких інтересів, як патріотизм, шовінізм, етнічна, релігійна та расова ненависть. Небезпечною є «ідея чистої культури, що вимагає негайного відторгнення всякого чужорідного бруду, до апартеїду, до етнічних чисток, до газових камер» (Е. Саїд). Подібні явища можуть посприяти «масовій деструктивності» (Е. Саїд) та посиленню «однополюсності сучасного світу» (М. Тлостанова). Красномовним щодо «невдомих загроз в процесах глобалізації» (А. Ф'ют) виступає трагічний досвід Центральної Європи. Страхітливий прецедент із Югославією засвідчив, що периферійність може переродитися в «культурний ізоляціонізм», «оманливу гордість зі свого», «ненависною погордою щодо культури найближчих сусідів», що викличе з «минувшини демонів націоналізму, шовінізму і расизму» / «переконання про володіння істиною, культ племінної мітології та расово чистої культури» та стане підставою для етнічних чисток [13, с. 228].

Попри загрози співіснування в єдиному «глобальному середовищі із численними екологічними, соціальними й політичними тисками» (Е. Саїд), відмова від культурної гегемонії та «посилення й ускладнення процесів культурної взаємодії» (М. Тлостанова) сприяє утворення унікальної транскультурної території з вельми прозорими кордонами між Сходом і Заходом, США і Заходом, Центральною і Західною Європою. Центральноєвропейський досвід, пов'язаний із «співіснуванням сусідніх спільнот і народів, що належать до різних культурних сфер та культивують власні традиції» [13, с. 226], унаочнює можливість функціонування подібного простору.

Глобалізація сприяє модифікації таких усталених явищ, як «центр / периферія», «імперія / колонія». Національні культури, які «досі сприймалися як провінційні, витиснуті на маргінес панівними імперськими культурами» [13, с. 226], завдяки всепроникності інтеграційних процесів отримали унікальний шанс зреалізуватися повною мірою та видозмінити «культурне обличчя нації» (В. Малахов). Промовистим прикладом виступає співжиття української колонії в Бразилії протягом останніх 120 років. Спільна територія спонукала до ефективної комунікації представників різних культур, що призвело до формування неповторного культурного гібриду – «Бранзолії»: «(...) сільське весілля в одній з українських колоній півдня Бразилії мало явно виражений український дух, при цьому називалося «правильним бразилійським». Це дуже показовий факт: життя в українських колоніях, з усіма явно вираженими «українізмами», вже сприймається її мешканцями як традиційне бразилійське явище. Це щось на кшталт того, як українські вареники (пироги) нещодавно були визнані в Канаді національною стравою» [3].

Дискусійним наслідком глобалізації виступає так звана гібридна ідентичність / «людина двох культур» (Е. Саїд), формування якої обумовлено імміграційними процесами. Марина Гримич зауважила, що перетин кордону призводить до трансформації іммігранта «в іншу якість»: «Вони на очах стають чужими» (...) «не гіршими, просто чужими» [3]. Письменниця вважає іммігрантів «вічними подорожніми в океані культур і соціумів», що «можуть лише доторкнутися до одного з берегів» [3]. Подібна відірваність від коренів не розцінюється як виключно негативне явище. Приміром, головний персонаж роману Є. Кононенко «Російський сюжет» не розглядає переїзд з України в Америку як втрату батьківщини, оскільки «в сучасному глобалізованому світі вітчизни не втрачають. Її інтегрують у всесвітню глобальність» [6]. Приналежність до незахідної та американської / західної культур дозволяє виробити своєрідний кут зору, а саме «особливо чутливу точку зору та традиції, відмінні від тих, які зазвичай вважають унікально американськими чи «західними» [9, с. 15].

Гібридна ідентичність як неодмінна складова частина глобалізації посприяла формуванню нового обличчя «східно-західної» літератури. Вона, за спостереженнями Григорія Чхартішвілі, володіє виразними ознаками андрогінності: «При одной голове у нее два лица (одно обращено к восходу, второе – к закату), два сердца, двойное зрение и максимально устойчивый опорно-двигательный аппарат» [14]. Поява подібної літератури зумовлена строкатістю

культурних компонентів – східних, західних, американських – в ідентичності письменників-андрогінів. Вагому роль у цьому процесі відіграли англо-індійські автори. Григорій Чхартішвілі у своїй статті «Но нет Востока и Запада нет (О новом андрогине в мировой литературе)» виділяє В.С. Найпола («англотринидадский писатель индийского происхождения»), С. Рушді («британский гражданин индопакистанского происхождения, принадлежит трем культурам – индийской, исламской и европейской (родился в Бомбее, половину детства провел в Пакистане, вырос и стал писателем в Лондоне)») та побіжно згадує Бхараті Мукерджі, Вікрама Сета, Рут Джабвала. До цього списку варто додати Аніту Десаї, Кіран Десаї, Арундаті Рой, Вікаса Сварупа, Аравінд Адігу, Джумпу Лахірі та інших. Їх творчість, як і загалом андрогінна література, дає надію, що «универсализация не превратит мировую культуру в универмаг» (Г. Чхартішвілі).

Парадоксальність та дискусійність феномену глобалізації потребує подальшого вивчення, враховуючи вагомість і незмінність світової інтеграції. Особливо перспективним вбачаємо дослідження місця і значення глобалізаційних факторів для розвитку літератури постколоніальних країн та аналіз творчості так званих письменників-андрогінів.

Література:

1. Высоцкая Н. Транскультура или культура в транс? [Электронный ресурс] / Н. Высоцкая // Вопросы литературы. – 2004. – Режим доступа до ресурсу : <http://magazines.russ.ru/voplit/2004/2/>.
2. Гнатюк Оля Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії. – К. : ДУХ І ЛІТЕРАТУРА. – 2012. – 368 с.
3. Гримич М. Бранзолія : подорожні записки / Марина Гримич. – К. : Дуліби, 2015. – 156 с.
4. Грицак Я. Куди рухається світ / Ярослав Грицак. – К. : К. : Грані-Т, 2015. – 192 с. (Серія «De profundis»).
5. Гримич М. Second life (Друге життя) : Роман / М. Гримич. – К. : Дуліби, 2010 – 162с. (Серія «Deja vu»).
6. Кононенко Є. Російський сюжет Російський сюжет. Півість. / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2012. – 128 с.
7. Малахов В. «Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций»: Новое литературное обозрение ; Институт философии РАН / В. Малахов. – Москва, 2014. – 232 с.
8. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.
9. Саїд Едвард Гуманізм і демократична критика / Едвард Саїд; пер. з англ. Артема Чапая. – К. : Медуза, 2014. – 144 с.
10. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. — 608 с.
11. Тлостанова М. Эра Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми [Электронный ресурс] / М. Тлостанова // Иностранная литература. – 2003. – Режим доступа до ресурсу : <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/1/tlost.html>.
12. Тлостанова М.В. Жизнь никогда, писать ниоткуда. Постсоветская литература и эстетика транскультурации / М.В. Толстанова. – М., 2004. – 416 с.
13. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / А. Ф'ют. – К. : Акта, 2009. – 261 с.
14. Чхартішвілі Г. Но нет Востока и Запада нет (О новом андрогине в мировой литературе) [Электронный ресурс] / Г. Чхартішвілі // Иностранная литература. – 1996. – Режим доступа до ресурсу : http://magazines.russ.ru/inostran/1996/9/vostoc_z.html.

Анотація

С. ЄВТУШЕНКО. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

У статті досліджується феномен глобалізації та його вплив на літературні процеси. Основна увага зосереджена на суперечливій природі інтеграційних процесів. Розкривається значення глобалізації у формуванні «нового обличчя культури». Підкреслюється чільне місце в глобалізаційних процесах письменників із гібридною ідентичністю.

Ключові слова: глобалізація, національна культура, американізація, ізоляціонізм, ідентичність, англо-індійські письменники.

Аннотация

С. ЕВТУШЕНКО. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС

В статье исследуется феномен глобализации и его влияние на литературные процессы. Основное внимание сосредоточено на спорной природе интеграционных процессов. Раскрывается значение глобализации в формировании «нового лица культуры». Подчеркивается ведущее место в глобализационных процессах писателей с гибридной идентичностью.

Ключевые слова: глобализация, национальная культура, американизация, изоляционизм, идентичность, англо-индийские писатели.

Summary

S. YEVTUSHENKO. PHENOMENON OF GLOBALIZATION AND LITERARY PROCESS

The article examines the phenomenon of globalization and its impact on the literary process. The contradictory nature of integration process is studied. It is disclosed values in shaping globalization «new face of culture». It is emphasized prominently in globalization writers of hybrid identity.

Key words: globalization, national culture, Americanization, isolationism, identity, Anglo-Indian writers.